

Хусросон ва Мовароуннахр тарн бир-бирига якин ва кўшни ўлкалар бўлгани учундирнинг бирда юз берган мухим сиёсий воқеаларининг иччиоига ҳам қандайдир тасирини ўтказмасдан Маган Хусросоннинг катта кисмиди сарбадорлар ўл хонярини ағдариб, ҳокимияти ўз кўлларига оларни Мовароуннахр ахолигига яхши маълум бўлгалишади. Кондамир «Ҳабиб ус-сир» асарида «Мавливода, Абубакр наддоф, Ҳурдак Бухорий ва бошкір қанға кишилар сарбадорлик хислатларига эга ган одимлар эди», — деб ёзди. Демак, кўзғолонтарилийидан анча илгареи сарбадорлар харакатилари Новароуннахра кенг тарқалиб, анча-мунча илгареи «кўзғолон» таҳмин килиш мумкин. Шундай ном, Мовароуннахрда нега то 1365 йилгача сарбадор кўзғолон юз бернади деған хақиқи савол туғила. Фикримизча, буниг сабаби шундайдир: аввало 7 йилда лугул хоти Козонхон ўлдирилганидан кей Мовароуннахрага сиёсий ҳокимият амалда маҳал турк амрлари кўлига ўтганди. Сўнгра эса, XVI нинг иккичи яримдан бошлаб айрим турк амирлари айниска соҳибкорон Амир Темур мўғуллар зулмийдуп афдиг ташлаб, марказлашган мустакил дат барпо тиш учун кураш йўлига ўтганди. Таркоқлиароитидаги гоятда қийинчилик билан бўлса-да, Муарунахр истиқол сари бораётган эди. Соҳирида ғирсанда ҳалқ омасининг иштирикисиз ҳам амирлар ўз қазам лашларига таяниб, Турон истиклини тишига қодириб туюларди. Аммо Мовароуннахр лаъи оғир маубиятга учраб, аҳоли «юртни ҳимояни киар», деб ўд боялан амирларнинг кочиб колини душманлини анча кучли эканлигини кўрсатади. Жашда ахолинг кечиғига қатламлари иштирик этмаса устидан тағалаба қозонши мушкулиги аёб бўлди. Мароуннахр учун фоят таҳликали вазияжуда келибу хол Ватан эркин саклаб колиниши ву куролли ҳақиғолони кўтарилишини зарур килийдади ва у кўйиди. Кўзғолонга сарбадорлар рахнатик этгани у тарихдади. Самарқанд сарбадорла кўзғолони «ю» ном олди. Айрим манбаларда бу хатада Самарқанд ахолисидан, ташқари шахар аттидаги кишиларда яшовчи дехонлар ҳам иштиқишиларни кўзғолони чўлларни мавзумот мавжуд. Кўзғолони уч асосий барни бўлиб, улар мадраса талаబаси Мавлонозода мартақандий, наддоф (пахта титувчар окоқоли бакр ва Ҳурдак Бухорий эдилар.

XIV-XV асрларда яшаган деб барча тарилар бўлғолон хакида ёзиб қолдиган. Аммо ўнинг сарбадорларга, муносабати тиҷиба бўлиб, қлон веүнинг йўлбошичиларига турба бахо бериши Низомиддин Шомий, Шарафиддин Али Яздий вағра ўзғашган Мирхонд, Ҳондамирий муаррихлар бадорларни очиқдан очиқ кориб, уларни золифоси, одамлар деб аташган. Ўнинг кўчлиларидан, Шарафиддин Али Яздий умуман олган дарборлар мўгулларга кашриардан курашни этироф этади: «Жета (Мўғурт) лашлари ҳарқаға етиб келди. Уша кеззил шахарнинг ҳин бўмаганлиги сабаби Мавлонозода Самарқанд, Малондо Ҳурдак Бухорий ва убакр наддоф Кий шаҳар ахлини оёққа турғизи шахарни кучаба мурғоза мурғоза киришдид. Душманга хужилица ва мудофаага шундайдан кўрсатдии, уланинг (мўгулларнинг) хуёонлик ва истилини ул юнайт ахолисининг номува моли этагига ўтди.

Тарихи шу тарика Самарқанд мудофаасини сибахоласа-да, кўзғолон болғоларини сунтиларини коралайди: «Лен бирмурчча куч ёлинига эга бўлган бир гурушишларининг таса-

бошига мағрурлик шамоли кириб, улар жасорат ҳамда ҳукмронлик, зўравонлик кўлларини кон тушиш ва фитна-фасод уюштиришга чўздишади. Эй Худо, ишқилиб, бир кунни келиб, гадо катта одам бўлиб қолмасин!»

Низомиддин Шомий ва Яздий каби тарихчиларнинг сарбадорлар кўзғолонига салбий баҳо беришиларининг муайян сабаблари бўлган, албатта. Чунки кўзғолон рахбарларидан бирни ҳалкни курашга чорлаб сўзлаган нутқида мамлакатни ҳимоясиз холда ташлаб кетган ҳукмдорни каттиқ танқид қилади. Сўнгра сарбадорлар мў-

ринчи жилдининг кўлёзма нусхаси Туркияning Истанбул кутубхонасида мавжудлиги сўнгро маълум бўлди.

«Мунтахаб ут-таворих» асарида баён қилинишича, душманнинг мукаммал куролланган ўн мингдан зиёд отлиқ аскари ҳимоясиз шаҳар устига бостириб келаётгани маълум бўлган, минглаб самарқандилар — оддий одамлар ва аъёнлар ўзаро кенгашиб учун жоме масжидига йигилишади. Аммо Натанзий ёзишича, улар дилларини қоплаган кўркув ва вахима зўридан кўл ва оёқлари шалвираб, ожизона зору илтижодан бошқа

кул эди. Шаҳар девори эса қарийб 145 йил бурун Чингизхон, лашкари томонидан бузиб ташланганди. Мавлонозода буруғига кўра битта асосий ҳуҷанинг боши фовлар билан тўслиди. Зарур жойларга пистирмалар кўйлади. Мавлонозода барча жойга посбон ва коровуллар кўйиб, ўзи катта бир гурух куролли жангчилар билан кечава кундуз маҳаллалар ва шаҳар атрофини айланни юради. Кўзғолончилар орасида жуда каттиқ интизом ўрнатади. Тарихий манбалар маълумотига кўра, шаҳар ҳимоячилари Куръон ушлатиди, «Агар ҳимояядо турган жойларимизни тарк этсак, хотинлариз талок бўлсин», деб қасам ичирган.

Мовароуннахр кўшишини яксон этган мўгуллар ўз фалабарлари «мевасини ейши» учун Самарқандага этиб келишади. Улар Самарқанд ахолиси катта кўшинга қаршилик кўрсатишга журват этишларини хәёлларига ҳам келтиришмаганди. Кутимагандага каттиқ зарбага дуч келадилар. Биринчи жонгдаёт душман маглубиятга учраб, шаҳардан улоқтириб ташланади. Иккича мингдан ортиқ мўгул жангиси ҳалек бўлуда ва юзлаб мўгул самарқандилар кўлига асир тушади. Яна бир қанча ҳуҷумлари ва хийллари мудафияткасиз тузаб, шаҳарни эгаллаётмасликларига кўзи етган мўгуллар, оғир талафотлар бериги чекиниша мажбур бўлишади. Сарбадорлар амирларисиз ва мунтазам кўшинисиз, ўз доирвон ва моҳир сарбадорлари бошчилигида тиш-тироғигача куролланган кучли душман устидан тўла фалаба козонадилар.

Натанзий ушбу бобда «ханузгача Мўғулистанда бу воқеане ёд этиб, йигинларда эслаб юришади. Бу воқеа бўйи уларнинг димогларига етганда, таъкубжудан фифонлари еттинчи осмонга чиқади», — деб ёзди. Бу хол сарбадорлар матонатига хатто душманлари ҳам тан бериганини, асар ёзилган даврда, янын қарийб ярим аср кейин ҳам сарбадорлар кўзғолони ҳақидаги хабарлар машҳур бўлиб, бу тарихий воқеа ҳалқ хотисидан ўммаганини кўрсатади.

Муниддин Натанзий сарбадорлар бошликлари гадабдан кейин дархол бу ҳақда хабар килиб, Амир Темурга чопар жўнатишларни ҳақидаги маълумот беради. Уларнинг бу ҳақида ҳархама тарихларни Мовароуннахрнинг расмий ҳуқумати Амир Ҳусайндан кур Темурни ўзларига яқин тутишганини кўрсатади. Темур дархол Ҳусайнга хабар беради. Амир Ҳусайн душманнинг маглубиятдан шодланса-да, аммо самарқандилар жасорати, уларнинг жонг жадалга журват кўлганликларидан вахимага тушди. У сарбадорларга чопар орқали совғаломлар жўнатиб, гўёки уларнинг ишидан мамнун эканлигини изҳор этади. Хатто сарбадорларнинг Сармарқандага эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи эрлек, ҳам йўллайди. Ўзи 1366 йил баҳорида Балх, Бадаҳон, Кундуз, Жатлон, Ҳисор, Шодмон, Андхўй ва Шибирғон лашкарларини тўплаб, Амир Темур билан биргаликда Самарқандага сари юради. У шаҳар якинидаги Конигил яловига келиб тушгач, сарбадорлар бошликлари совғалор билан унинг ҳузурига келишади. Амир Ҳусайн уларни хийла билан кулга олиб кириб ташлашни режалаштирганди. Аммо биринчи кунни сарбадорлар шаҳарга омон қайтишади. Ҳусайн ўз маҳфий ниятини нега дархол амалга оширганинг сабаби манбаларда кўрсатилмаган. Бизнинг фикримизча, дастлабки куни ҳали Ҳусайннинг савиимлилигига шубҳа билан караған батъи қўзғолон бошликлари унинг ҳузурига бормай, эҳтётдан шаҳарда колган булиши керак. Барча диннинг ҳақиқати ташвишини изҳор этади. Одамлар унти бутун борликлар билан шу қадар севишардими, нимаики буюрмасин, ўша ишни беко тиришларидан ўтди. Сарбадорлар лашлари якдиллик билан юнинг ўтди. Амир Ҳусайн душманнинг маглубиятдан шодланса-да, аммо самарқандилар жасорати, уларнинг жонг жадалга журват кўлганликларидан вахимага тушди. У сарбадорларга чопар орқали совғаломлар жўнатиб, гўёки уларнинг ишидан мамнун эканлигини изҳор этади. Хатто сарбадорларнинг Сармарқандага эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи эрлек, ҳам йўллайди. Ўзи 1366 йил баҳорида Балх, Бадаҳон, Кундуз, Жатлон, Ҳисор, Шодмон, Андхўй ва Шибирғон лашкарларини тўплаб, Амир Темур билан биргаликда Самарқандага сари юради. У шаҳар якинидаги Конигил яловига келиб тушгач, сарбадорлар бошликлари совғалор билан унинг ҳузурига келишади. Амир Ҳусайн уларни хийла билан кулга олиб кириб ташлашни режалаштирганди. Аммо биринчи кунни сарбадорлар шаҳарга омон қайтишади. Ҳусайн ўз маҳфий ниятини нега дархол амалга оширганинг сабаби манбаларда кўрсатилмаган. Бизнинг фикримизча, дастлабки куни ҳали Ҳусайннинг савиимлилигига шубҳа билан караған батъи қўзғолон бошликлари унинг ҳузурига бормай, эҳтётдан шаҳарда колган булиши керак. Барча диннинг ҳақиқати ташвишини изҳор этади. Одамлар унти бутун борликлар билан шу қадар севишардими, нимаики буюрмасин, ўша ишни беко тиришларидан ўтди. Сарбадорлар лашлари якдиллик билан юнинг ўтди. Амир Ҳусайн душманнинг маглубиятдан шодланса-да, аммо самарқандилар жасорати, уларнинг жонг жадалга журват кўлганликларидан вахимага тушди. У сарбадорларга чопар орқали совғаломлар жўнатиб, гўёки уларнинг ишидан мамнун эканлигини изҳор этади. Хатто сарбадорларнинг Сармарқандага эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи эрлек, ҳам йўллайди. Ўзи 1366 йил баҳорида Балх, Бадаҳон, Кундуз, Жатлон, Ҳисор, Шодмон, Андхўй ва Шибирғон лашкарларини тўплаб, Амир Темур билан биргаликда Самарқандага сари юради. У шаҳар якинидаги Конигил яловига келиб тушгач, сарбадорлар бошликлари совғалор билан унинг ҳузурига келишади. Амир Ҳусайн уларни хийла билан кулга олиб кириб ташлашни режалаштирганди. Аммо биринчи кунни сарбадорлар шаҳарга омон қайтишади. Ҳусайн ўз маҳфий ниятини нега дархол амалга оширганинг сабаби манбаларда кўрсатилмаган. Бизнинг фикримизча, дастлабки куни ҳали Ҳусайннинг савиимлилигига шубҳа билан караған батъи қўзғолон бошликлари унинг ҳузурига бормай, эҳтётдан шаҳарда колган булиши керак. Барча диннинг ҳақиқати ташвишини изҳор этади. Одамлар унти бутун борликлар билан шу қадар севишардими, нимаики буюрмасин, ўша ишни беко тиришларидан ўтди. Сарбадорлар лашлари якдиллик билан юнинг ўтди. Амир Ҳусайн душманнинг маглубиятдан шодланса-да, аммо самарқандилар жасорати, уларнинг жонг жадалга журват кўлганликларидан вахимага тушди. У сарбадорларга чопар орқали совғаломлар жўнатиб, гўёки уларнинг ишидан мамнун эканлигини изҳор этади. Хатто сарбадорларнинг Сармарқандага эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи эрлек, ҳам йўллайди. Ўзи 1366 йил баҳорида Балх, Бадаҳон, Кундуз, Жатлон, Ҳисор, Шодмон, Андхўй ва Шибирғон лашкарларини тўплаб, Амир Темур билан биргаликда Самарқандага сари юради. У шаҳар якинидаги Конигил яловига келиб тушгач, сарбадорлар бошликлари совғалор билан унинг ҳузурига келишади. Амир Ҳусайн уларни хийла билан кулга олиб кириб ташлашни режалаштирганди. Аммо биринчи кунни сарбадорлар шаҳарга омон қайтишади. Ҳусайн ўз маҳфий ниятини нега дархол амалга оширганинг сабаби манбаларда кўрсатилмаган. Бизнинг фикримизча, дастлабки куни ҳали Ҳусайннинг савиимлилигига шубҳа билан караған батъи қўзғолон бошликлари унинг ҳузурига бормай, эҳтётдан шаҳарда колган булиши керак. Барча диннинг ҳақиқати ташвишини изҳор этади. Одамлар унти бутун борликлар билан шу қадар севишардими, нимаики буюрмасин, ўша ишни беко тиришларидан ўтди. Сарбадорлар лашлари якдиллик билан юнинг ўтди. Амир Ҳусайн душманнинг маглубиятдан шодланса-да, аммо самарқандилар жасорати, уларнинг жонг жадалга журват кўлганликларидан вахимага тушди. У сарбадорларга чопар орқали совғаломлар жўнатиб, гўёки уларнинг ишидан мамнун эканлигини изҳор этади. Хатто сарбадорларнинг Сармарқандага эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи эрлек, ҳам йўллайди. Ўзи 1366 йил баҳорида Балх, Бадаҳон, Кундуз, Жатлон, Ҳисор, Шодмон, Андхўй ва Шибирғон лашкарларини тўплаб, Амир Темур билан биргаликда Самарқандага сари юради. У шаҳар якинидаги Конигил яловига келиб тушгач, сарбадорлар бошликлари совғалор билан унинг ҳузурига келишади. Амир Ҳусайн уларни хийла билан кулга олиб кириб ташлашни режалаштирганди. Аммо биринчи кунни сарбадорлар шаҳарга омон қайтишади. Ҳусайн ўз маҳфий ниятини нега дархол амалга оширганинг сабаби манбаларда кўрсатилмаган. Бизнинг фикримизча, дастлабки куни ҳали Ҳусайннинг савиимлилигига шубҳа билан караған батъи қўзғолон бошликлари унинг ҳузурига бормай, эҳтётдан шаҳарда колган булиши керак. Барча диннинг ҳақиқати ташвишини изҳор этади. Одамлар унти бутун борликлар билан шу қадар севишардими, нимаики буюрмасин, ўша ишни беко тиришларидан ўтди. Сарбадорлар лашлари якдиллик билан юнинг ўтди. Амир Ҳусайн душманнинг маглубиятдан шодланса-да, аммо самарқандилар жасорати, уларнинг жонг жадалга журват кўлганликларидан вахимага тушди. У сарбадорларга чопар орқали совғаломлар жўнатиб, гўёки уларнинг ишидан мамнун эканлигини изҳор этади. Хатто сарбадорларнинг Сармарқандага эгалик ҳуқуқини тасдиқловчи эрлек, ҳам йўллайди. Ўзи 1366 йил баҳорида Балх, Бадаҳон, Кундуз, Жатлон, Ҳисор, Шодмон, Андхўй ва Шибирғон лашкарларини тўплаб, Амир Темур билан биргаликда Самарқандага сари юради. У шаҳар якинидаги Конигил яловига келиб тушгач, сарбадорлар бошликлари совғалор билан унинг ҳузурига келишади. Амир Ҳусайн уларни хийла билан кулга олиб кириб ташлашни режалаштирганди. Аммо биринчи кунни сарбадорлар шаҳарга омон қайтишади. Ҳусайн ўз маҳфий ниятини нега дархол амалга оширганинг сабаби манбаларда кўрсатилмаган. Бизнинг фикримизча, дастлабки куни ҳали Ҳусайннинг савиимлилигига шубҳа билан караған батъи қўзғолон бошликлари унинг ҳузурига бормай, эҳтётдан шаҳарда колган булиши керак. Барча диннинг ҳақиқати ташвишини изҳор этади. Одамлар унти бутун борликлар билан шу қадар севишардими, нимаики буюрмас

